

HUNTINGTON'UN UYARLANABİLİRLİK ÖLÇÜTÜ BAĞLAMINDA TÜRK SİYASİ PARTİLERİNDE KURUMSALLAŞMA: CHP, MHP VE AKP

Betül TANTA*

Abdulahap AKINCI†

Öz

Örgütlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için dönemin şartlarına uyum göstermeleri gerekmektedir. Siyasi partiler de, bu uyum ve sürdürülebilirlik kurumsallaşma yoluyla gerçekleştirebilmektedir. Siyasi partilerin varlıklarının devamı için kurumsallaşmanın ölçüt ve şartlarına uyum sağlamalarının önemli bir gereklilik olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada kurumsallaşma, Samuel P. Huntington'un uyarlanabilirlik ölçütüne göre, Türk siyasi partilerinde (CHP-MHP-AKP temel alınarak) incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada cevabı aranan başlıca sorular; siyasi partilerin kurumsallaşma ölçütleri nelerdir? Bu ölçütlere göre Türk siyasi partilerinin görünümü nasıldır ve Türk siyasi partilerinin kurumsallaşmasının önündeki engeller nelerdir? Sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır. Türk siyasi partilerinin kurumsallaşması önündeki engellerden bazıları, Türkiye'de gerçekleşen darbelerin siyasal hayatı kesintiye uğratması, parti sisteminin zayıflığı, lider değişiminin doğal yollarla gerçekleşmemesi ve son olarak partilerin yeterli tarihi birikime sahip olamadığı varsayımından yola çıkılmış ve bu önermelerin doğruluğu test edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma sonucunda ulaşılan başlıca sonuçlara göre; Türkiye'deki lider değişiminin demokratik gereklilik için değil bir zorunluluk içerisinde gerçekleştiği, tarihsel olarak kronolojik yaşlarının ise kesintisiz devam etmediği ve fonksiyonelliklerini yeterli ölçüde kazanamadıklarından tam anlamıyla kurumsallaşmayı sağlayamadıkları söylenebilir. Bu ölçütlerin kazanılamaması, Türk demokrasinin kurumsallaşmamasını beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada betimleyici metod kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsallaşma, Uyarlanabilirlik, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi.

INSTITUTIONALISATION AMONG THE TURKISH POLITICAL PARTIES IN THE CONTEXT OF HUNTINGTON'S ADAPTABILITY: CHP, MHP AND AKP

Abstract

Organisations need to adapt themselves to the conditions of the current period in order to be able to maintain their existence. With political parties, this adaptation and sustainability is achieved through institutionalisation. It can be stated that, attuning themselves to the criteria and conditions of institutionalisation is imperative for political parties to continue their existence.

This study seeks to examine the institutionalisation in Turkish political parties (based on CHP-MHP-AKP), with regards to Samuel P. Huntington's measure of adaptability. The main questions enquired in this study are; what are the institutionalisation criteria of political parties? What is the position of the Turkish political parties regarding these criteria and what are the obstacles against the institutionalisation of Turkish political parties? An attempt has been made to find answers to these questions. The study starts off with and tests the correctness of the hypothesis that some of the obstacles against the institutionalization of Turkish political parties have been the interruption to political life caused by the coups in Turkey, the weakness of the political party system, the failure to replace leaders in a natural manner, and finally the parties' lack of historical accumulation.

According to the fundamental results obtained as the outcome of this study; it can be stated that, the leader replacement in Turkey has not taken place as a democratic necessity but under compulsion, that their chronological

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, tantabetul@gmail.com

† Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, abdulahap.akinci@kocaeli.edu.tr

ages have not proceeded in an uninterrupted historical course and that political parties could not achieve institutionalisation as they were not able to constitute their functionalities adequately. Failure to attain these criteria prevents Turkish democracy to institutionalise. A descriptive method is used in this study.

Keywords: Institutionalization, Adaptability, Republican People's Party, Justice and Development Party, Nationalist Movement Party

GİRİŞ

Günümüzde örgütlerin, içinde buldukları toplumsal yapı içerisinde uygulamalarının nasıl değiştiğinin merakı günden güne artmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmaların sayılarında zaman içerisinde artış olduğu görülmektedir.

Örgütlerin varlıklarını sürdürebilmeleri ve etkinlik gösterebilmeleri için buldukları dönemin şartlarına uyum sağlamaları ve gelişime açık olmaları gerektiği söylenebilir. Dolayısıyla örgütlerin ve siyasi partilerin varlıklarının devamı için kurumsallaşma büyük önem taşımaktadır.

Türk siyasal hayatına bakıldığında kurumsallaşmanın, siyasi partilerin modernleşmeyle birlikte gözden kaçırdıkları bir husus olduğu söylenebilir. Türk siyasetinde partiler birçok badireler atlattı ve çevreye uyum sağlamaya çalışmış olsalar da örgütsel yapılarını kurumsallaştırma noktasında çok da başarılı olmadıkları söylenebilir. Bunda birçok faktör etkili olabilmektedir. Bunların içlerinden en önemlisi olarak askeri darbeler gösterilebilir. Çünkü ülkede gerçekleşen darbeler tüm siyasi kurum ve geleneklere ara verilmesine ve hatta bu konuda bir hafıza kaybına neden olmaktadır.

Huntington'a göre, kurumsallaşma bir örgütün zamanla kişilere ve çevreye bağımlı olmaktan çıkarak toplumda meşru görülmesiyle başlar. Huntington, bir siyasal sistemin kurumsallaşma düzeyinin o sistemdeki örgüt ve usullerin uyarlanabilirliği, karmaşıklığı, özerkliği ve tutarlılığı ile ölçülebildiğini belirtmektedir (Huntington, 1965: 65).

Bu çalışmada, Türkiye'deki oy oranı ve temsil ettikleri tarihsel gelenek itibariyle ön planda olan üç büyük partinin[‡]; Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) kurumsallaşmanın uyarlanabilirlik ölçütü bağlamında bir analizi yapılacaktır. Çalışmada konuyla ilgili literatürden faydalanılacaktır.

Araştırma ile amaçlanan, kavramsal çerçevede siyasi partilerde kurumsallaşmanın hangi ölçütlere dayandığı ve Türkiye'deki siyasi partilerin kurumsallaşması önündeki engellerin neler olduğunun ortaya konması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte Huntington'ın kurumsallaşma ölçütlerinden uyarlanabilirlik ilkesinin Türkiye'deki siyasi partilerde ne kadarının gerçekleşip gerçekleşmediği gibi soruların cevaplarına ulaşılmaya çalışılmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: KURUMSALLAŞMA VE SİYASİ PARTİ

Bir asrı geçen bir zaman diliminde siyasi parti konusu, siyaset bilimi alanında ilgi görmektedir ve birçok teorik tartışmalara konu olmaktadır. 1960'lı yıllardan itibaren kurumsallaşma hususunun toplumsal gelişme kadar siyasal gelişme açısından da önem taşıdığı yaklaşımının ön plana çıkmasıyla bu alandaki teorilerde siyasi parti çalışmalarında yer bulmaya başlamıştır.

[‡] Bu noktada Karpat'ın ifadesiyle Türk siyasetinin derin suları olan Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık akımlarını göz önüne getirmekte yarar vardır. Bu akımlar Cumhuriyet dönemi Türk siyasetinde daima etkili durumdadır (Karpat, 2007).

Kavram, deneyimlerin ve bilgilerin gruplandırıldığı bilgilerdir. Bir başka ifadeyle kavram, nesne ve düşüncelerin insan zihnindeki tasavvuru olan soyut bir düşünce biçimidir (Ülgen, 2004: 107). Kavramlar özelliklerine göre farklı şekilde sınıflanabilmektedirler. Kavramların ayırt edici olmasını sağlayan ise, değişmeyen içerik öğeleridir. Bu içerik öğeleri kavramları anlamak için önemlidir.

Kavramlar, zihinsel bir araç olarak bireylerin düşünmelerine ve kapsamlı bilgileri kullanabilir hale getirmelerine yardım eder (Senemoğlu, 2001: 513). Bu nedenle akademik çalışmalarda önce kısaca bir kavram, kuramsal olarak tanımlanmalı ve bu tanımlamadan hareket ile işlevsel bir içerik sunulmalıdır.

Tüm bunlardan hareketle çalışmanın ilk kısmında hareket edilecek yöntem, ele alınacak kurumsallaşma konusu ilk önce kavramsal olarak tanımlanmaya çalışılmakta ve sonrasında kurumsallaşmayla birlikte nitelendirilen siyasi parti tanımları ve temel kavramlar yer almaktadır.

1.1. Kurumsallaşma

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde örgütlerin yapısal değişikliklerine ve değişimin hangi kavram içerisinde gerçekleştiğine artan merak bu alanda birçok kurumsallaşma tanımının ortaya çıkmasına ve her alanın kendine özgü yorumda bulunmasına sebep olmaktadır. Bu hususun siyasi parti örgütlenmelerine de ilgiyi arttırdığı söylenebilir.

Kurumsallaşmanın ilk oluşum yeri olan kurum, kanun veya mevzuatlarla görev ve yetkilerin belirlendiği, hizmetin niteliği açısından idari bir bütünlüğe sahip olan kuruluşlardır (Toptancı, 2010: 251). Bu kurumların yenilenme ve kurumsal çerçeveye uyum sağlayarak hareket etmeleri kurumsallaşma yönelimiyle karşılaşmalarına neden olabilir. Bir örgüt zamanla bağımlı olmaktan çıkmaya başlayınca kurumsallaşmaya başladığı da söylenebilir.

Bir başka ifadeyle kurumsallaşmada esas olan bir kurumun faaliyetlerini sürdürmesinde, kişilere bağımlı olmadan, kurumun kendi yöntemlerini üretip ve yönetmesi, kişiler kurumdan ayrılmış olsalar dahi yönetimin aksamadan devam etmesi için yapısal süreçlerin oluşturulmasıdır (Bezirci, 2015: 2).

Örgütsel kurumsallaşmanın gelişmesinde en etkili olan faktör olarak ise, bu yaklaşımın yaygın bir uyarlanabilirliğe sahip olması gösterilebilir (Bolat, 2006:235). Buna istinaden bulunduğu çevreye uyum sağlayabilen örgütlerin kurumsallaşma düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Kurumsallaşma teorisinde bir başka görüş ise, örgütlerin kurumsal bir çerçevede bulduklarını, yalnızca dönemin şartları değil, aynı zamanda kurumsal alandaki iktidar erki, değer ve kurallardan da etkilendikleri görülmektedir (Özkara, 2000: 2).

Tüm bunların ışığı altında Apaydın'ın tanımından hareket etmek somutlaştırıcı ve kapsayıcı olabilir. Apaydın'a göre kurumsallaşma; örgütsel denge, meşruluk, tahmin edilebilirlik ve kararlı olmayan ya da gevşek organize olmuş kısıtlı teknik eylemler ve yapılardan; düzenli, kararlı ve sosyal olarak kurumsal çevreyle bütünleşmiş yapılanma ile başka şartlarda ve ortamlarda, bu yapılanma ve buna bağlı davranış biçimlerinin otomatik olarak uygulanmasıdır (Apaydın, 2009:2).

Konu siyasi partiler açısından ele alındığında ise, Mainwaring'e göre siyasi partilerin kurumsallaşmama nedenlerinden ilki partiler arası yarışta belli bir düzenliliğin olması, ikinci boyutu partilerin toplumda kökleşmesi, son olarak da partilerin başlangıçta ortaya çıkış nedenleridir (Mainwaring'den aktaran Akgün, 2007: 59).

Huntington'a göre ise siyasal yapıların kuvveti, istikrar ve zayıflıkları onların kurumsallaşmalarıyla bağlantılıdır. Kurumsallaşmayı, "örgütlerle usullerin itibar ve istikrar kazanmaları süreci" olarak tanımlayan Huntington, bir siyasal sistemin kurumsallaşma düzeyinin o sistemdeki örgüt ve usullerin uyarlanabilirliği, karmaşıklığı, özerkliği ve tutarlılığı ile ölçülebildiğini belirtmektedir (Huntington, 1965: 65).

Akyüz'e göre, örgüt içerisinde yönetim erkini elinde bulduranlar, toplumsal düzenin donanımını sağlayan ve toplumsal ilgi ve ilişkilerin oluşturduğu kurumları ve kurumsal tavırları ülke içinde ve ülke dışında uyumlu ve istikrarlı bir bütün haline getirir ve bu tavırların sürekli kılınması için de sistemli çabalar gösterirler (Akyüz, 2008:253). Bu da siyasal hayatın kurumsal niteliğiyle ilgilidir.

Bir siyasi parti veya örgütün kurumsallaşabilmesi için bazı unsurların gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu unsurlar, siyasi parti veya örgütün öncelikle tarihi bir birikime sahip olması, bu tarihi süreç içerisinde demokratik yönetim biçimiyle hareket edilmesi ve yeniliklere açık olmak gibi uyarlanabilirlik ölçütü içerisinde yer almaktadır. Huntington'a göre kurumsallaşmanın tamamlanabilmesi için uyarlanabilirlik dışındaki ölçütler ise, karmaşıklık, tutarlılık ve özerkliliktir. Bu şekilde bağımlı olmaktan çıkmak ve kalıcılık arzusu gerçekleştirmeye çalışılmaktadır. Kurumsallaşmanın siyasal gelişme ve istikrar için büyük önem taşıdığı söylenebilir.

Samuel P. Huntington, siyaset bilimi alanında yirminci yüzyıla damgasını vuran düşünürlerden biridir. Demokratikleşme, Medeniyetler gibi alanlarda geliştirdiği teoriler yirminci yüzyılın son çeyreğinde büyük yankı uyandırmıştır. Bu düşünürün 1960'lı yıllarda siyasal gelişme ve modernleşme üzerindeki çalışmaları esnasında gündeme taşıdığı kurumsallaşma ölçütleri siyasal partilerin kurumsallaşma alanında ilk akla gelen başvuru kaynağı olmuştur.

1.2. Siyasi Parti

Siyasal hayatta rol oynayan örgütler arasında en önemli siyasal güç olarak siyasi partiler gösterilebilir. Siyasi partilerin asıl amacı olarak devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmek olduğu söylenebilir. Duverger'e göre parti, tek bir topluluk değil, birden fazla topluluğun yarattığı, ülke içerisindeki koordinatör kurumların desteği ile birbirine bağlanmış küçük grupların oluşturduğu birliktir (Duverger, 1974: 52). Ona göre parti, belli bir yapıya sahip insan topluluğudur.

Heywood'a göre ise, siyasal partiler dört özellikle diğer topluluklardan ayrılmaktadırlar. Birincisi partiler iktidarı ele geçirmeyi amaçlar, ikincisi üyelerinin resmi üyelik kartlarına sahip olması, üçüncüsü devletin siyasal temel alanlarının her berini etkilemeyi hedefleyen genel bakış açısına sahip olması ve son olarak da farklı düzeylerdeki partiler ortak bir politik tercih ve ideolojik kimliğin etrafında birleşmeleridir (Heywood, 2012: 320). Bu özellikler siyasal partileri daha geniş örgüt ve toplumsal hareketlerden ayrılmasını sağlayabilmektedir.

Siyasi partiler önce Avrupa'da daha sonra dünyanın çeşitli bölgelerinde varlıklarını göstermeye başlamışlardır. Modern anlamda siyasi partilerin Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıktıkları söylenebilir. İlk önce Avrupa'da daha sonra diğer ülkelerde farklı görüşlere sahip olan kişilerin bir araya gelerek, örgütsel bir yapılanmayla buldukları ülkelerin siyasal sisteminde etkili olmaya başladıkları söylenebilir. Siyasi partilerin ilk örnekleri, XIX. Yüzyılda Avrupa'da ve Birleşik Devletlerde görülmektedir. 1830 yıllarında kurulmuş İngiltere'deki Muhafazakâr Parti ve aynı dönem içerisinde ABD'de 1828 yılında kurulmuş olan Demokratik Parti dünyanın ilk siyasi partisi ve günümüze kadar varlığını sürdüren en eski partiler arasında yer almaktadır.

1850’de ABD dışında hiçbir ülkede bugünkü anlamda siyasi partiler bulunmamaktaydı. Batı Avrupa ülkelerinde ise, fikir akımları, halk kulüpleri, felsefi dernekler ve parlamento grupları bulunmaktaydı (Duverger, 1974). Siyasi partiler büyük dönüşüm ve ihtiyaçlardan doğarlar. Dolayısıyla siyasi partilerin ortaya çıkış sebeplerini görebilmek için Batı Avrupa ülkelerindeki gelişmeleri incelemek gerekmektedir. Duverger’e göre ise, ilk siyasi partiler parlamento içinden doğarlar ve parlamento grupları halinde siyasi parti gibi çalışırlar. Fakat bir siyasi parti değildir. Bu grupların siyasi parti olarak görülmesi, seçim kararının alınmasıyla kabul edilmektedir.[§]

Türk siyasal hayatında ilk siyasi partiler 1908 yılından sonra II. Meşrutiyetin ilanı ile beraber toplanan parlamento içinde ortaya çıkmıştır. İlk siyasi parti olarak İttihat ve Terakki yaygın bir şekilde kabul edilir. Bu nedenle Türkiye’deki siyasi parti geçişini, Osmanlıdan devralınan parlamenter geleneğin oluşum süreçlerinde incelemek gerekmektedir. 1945 yılına kadar tek parti hâkimiyeti devam etmiştir. Çok partili hayata geçiş ise, CHP içerisinden çıkan muhalif grup^{**} “Dörtlülük” olarak isimlendirilen önergeyi parti grubuna sunmuşlardır. Bu durum muhalif grubun partiden ihraç edilmelerine sebep olmuştur. Bu gelişme, 1946’da Demokrat Parti’nin kurulmasına imkân sağlamıştır. Kronolojik sıraya bakılacak olunursa siyasal süreçte kalmasına izin verilmemiş olsa da Demokrat Parti’den önce 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi kurulmuştur. Bu süreçle birlikte çok partili hayata geçilmiştir. Çok partili hayata geçilmesi, Türk demokrasinin önündeki engelleri tam anlamıyla kaldırmadığı söylenebilir.

Çok partili hayata geçildikten sonra, demokrasinin bir türlü kurumsallaşamaması, Türk siyasal hayatının en önemli sorunu olarak ortaya çıkmaktadır (Akıncı ve Usta, 2016: 286). Bu durumun en önemli sebebi olarak, demokratik gelişmelerin içeriden gelen talepler doğrultusunda değil, dış koşulların etkili olması ile gerçekleşmesi gösterilebilir.

2. HUNTINGTON’UN YAKLAŞIMI VE BİR KURUMSALLAŞMA ÖLÇÜTÜ OLARAK UYARLANABİLİRLİK

Huntington, siyasal gelişmeyi siyasal sistemle bağlayan Avrupa’daki modern siyaset biliminin kurucusu olarak gösterilmektedir. Huntington’a göre, siyasal gelişmeye giden yolda gözden kaçırılan olgu kurumsallaşmadır. Huntington’un siyasal kurumsallaşmanın gereklilikleri olarak ele aldığı kurumsallaşma ölçütlerinden^{††} biri olan uyarlanabilirlik ölçütü siyasi partilerdeki gelişme yönünden partilerin kronolojik yaşı, kuşaksal yaşı ve fonksiyonellik kazanımı bağlamında incelenmektedir.

Bir örgütün yaşadığı çevreye uyum sağlayıp, değişim ve dönüşüme ayak uydurabilme durumuna uyarlanabilirlik denmektedir (Huntington, 1965: 66). Buna göre partilerin sürdürülebilirliklerini sağlamaları için kaybettikleri ilgiyi yeni bir fonksiyonelle geri almak ve kendilerini geliştirmek durumundadırlar. Yani bir parti ne kadar eskiyse ve ne kadar çok badire atlatmışsa uyarlanabilirliği o kadar yüksek olduğu söylenebilir.

[§] Siyasi partilerin oluşum süreci; Sanayi Devrimi, Fransız İhtilali, parlamentonun oluşması, parlamento grupları ve son olarak seçim kararının verilmesi süreciyle dünyadaki ilk partilerin Duverger’in bu teorisiyle oluştuğu söylenebilir (Duverger, 1974).

^{**} Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü.

^{††} Huntington’un dile getirdiği diğer kurumsallaşma ölçütleri; karmaşıklık, tutarlılık ve özerklilik.

Huntington'un kurumsallaşma ölçütü olan uyarlanabilirlik ölçütünde bir partinin kurumsallaşması üç açıdan incelenmektedir. Bunlar, bir partinin kuşaksal yaşı, kronolojik yaşı ve fonksiyonellik durumudur (Huntington, 1965: 66)

Huntington'a göre, bir partinin yaşı üzerinden kurumsallaşma analizi yapılırken ilk önce partinin kronolojik yaşına bakılmaktadır. Buna göre bir örgüt veya parti ne kadar uzun süreden beri mevcut bulunuyorsa, kurumsallaşma düzeyi o kadar yüksektir. Huntington'a göre, kronolojik yaş ne kadar uzarsa o kadar kurumsallık vardır (Huntington, 1965: 66). Çünkü bir parti varlığını sürdürdüğü yıllar boyunca birçok badire atlatmıştır ve bu badirelerle baş edip hala daha varlığını devam ettiriyorsa o partinin kurumsallaştığı kabul edilebilir. Uyarlanabilirliğin diğer ölçütleri ise kuşaksal yaş ve fonksiyon değiştirme becerisidir. Huntington'a göre özellikle fonksiyon değiştirme gücü ile kronolojik yaş arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

3. UYARLANABİLİRLİK BAĞLAMINDA CHP, MHP VE AKP

Çalışmanın bu bölümünde Türk siyasi hayatının başlıca aktörü olan bu üç siyasi parti, kurumsallaşmanın önemli bir göstergesi olan uyarlanabilirlik gücü bağlamında yakın okumaya tabi tutulacaktır. Türk siyasi hayatında kronolojik yaşı en yüksek olan partinin CHP olduğu söylenebilir. CHP'yi MHP takip etmektedir. Her iki parti kuşaksal yaş ölçütünde de ilerleme gösterebilmiştir. AK Parti ise bu iki partiye göre son derece gençtir. Kronolojik yaşı kısa ve kuşaksal yaş ölçütünü gerçekleştirememiş olsa da önemli bir siyasal geleneğin (milli görüş) birikimi ve tecrübesine sahiptir.

Cumhuriyet döneminin ilk siyasi partisi olan CHP uyarlanabilirliğin kronolojik yaş ölçütü bağlamında ele alınacak olursa; varlığını 1923 yılından beri devam ettirmektedir. Bu tarihe göre Türkiye'nin parti yaşı en eski olma özelliğiyle bu çerçevede kurumsallık gösterebiliyor denilebilir. Fakat 1923 sonrası dönemde gerçekleşen darbeler bu süreci zedelemiştir. 1980 darbesi sonrasında tüm partiler gibi CHP'nin de kapatılmış olması gerçeği dikkate alındığı takdirde zamansal olarak CHP'nin de çok uzun ve kesintisiz bir varlığının olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Dolayısıyla Türkiye'nin en eski partisinin bile uzun ve kesintisiz bir varlığının olmaması kurumsallaşmasının gerçekleşmesine engel olduğu gösterilebilir.

MHP ise, kuruluş tarihi ile elli yılı bulan kronolojik yaşı ile kurumsallaşma ölçütü olarak yeterli görülmektedir. Fakat AK Parti ise, diğer iki partiye istinaden çok daha sonralarda kurulduğu dikkate alındığında kurumsallaşma için gerekli tarihi birikime sahip olmadığı sonucuna varılabilir.

İkinci bir uyarlanabilirlik ölçütü olan kuşaksal yaş, Huntington'a göre bir partinin lider kadrosundaki kişiler halen o partinin ilk kurucu kadrosundan ise bu partinin uyarlanabilirliğinin şüphede olduğunu belirtmektedir. Bir örgüt, kendi içinde iktidarın barışçı yoldan intikali problemini kaç kere çözmüş ve bir liderler takımı yerine bir başkasını geçirebilmişse, kurumlaşma düzeyi o kadar yüksektir (Huntington,1965: 67). Buna göre, bir partide lider değişiminin devam etmesi ve yeni kadroların oluşturulması, o partinin kurumsallaşmış olduğunu gösterebilir. Bu nedenle liderler ve kişilikleri, siyasi partilerin başarısında ve yaşamlarını sürdürme konularında oldukça büyük önem arz etmektedir (Zariç, 2011: 99).

Partilerin gerçek liderlerinin çoğu zaman görünüşteki liderlerden ayrı kişi oluşu, lider değişiminde problemler yaşanmasına neden olabilir. Bu nedenle her partinin kendi tüzüğünde

lider değişiminin nasıl olacağı farklılık göstermektedir. Kurumsallaşmanın oluşabilmesi için doğal lider değişiminin oluşması gerekmektedir.^{‡‡}

Türk siyasal hayatında 1923'den beri yer alan CHP'yi birbirinden farklı üç ana dönemde incelenebilir. Birinci dönem; İnönü "Devletin Partisi CHP", ikinci dönem; Ecevit "Halkın Partisi CHP", üçüncü dönem; Baykal "Rejimin Partisi CHP" olarak görülmektedir. CHP'deki lider değişimi 1965'ten sonra ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümün yaşanmaya başladığı, Soğuk Savaş dinamiklerinin siyasetin önceliklerini belirlediği bu dönemde, CHP hem ideoloji ve programını hem de liderini değiştirmek durumunda kalmıştır (Ete, 2010: 5-7). İnönü'nün bu değişime karşı durması Ecevit'e karşı liderliği kaybetmesine sebep olmuştur. Deniz Baykal Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) Genel Başkanlığı için Kurultayda İnönü ile yarıştı ancak başarılı olamamıştır. SHP'nin başına geçemeyen Baykal, 12 Eylül döneminde kapatılan partilerin aynı isimle açılabilmelerine olanak tanıyan yasal düzenlemelerin kabulü ile birlikte, CHP'yi 1992'de yeniden açmıştır (Ete, 2010:8). Deniz Baykal 2010 yılında çıkan kaset skandalı olayından sonra Genel Başkanlıktan istifa etmek durumunda kalmıştır. Kaset komplosundan sonra Kılıçdaroğlu kısa sürede Önder Sav'ın ve partinin yetkili organlarının desteğiyle tek aday olarak kurultaya katıldı ve genel başkanlığa seçilmiştir (Ete, 2010: 12).

CHP'deki lider değişimleri bağlamında bakıldığında Ecevit'in doğal yollardan, Deniz Baykal ve Kılıçdaroğlu'nun ise siyasetin doğası dışında gerçekleşen gelişmeler sonucu gerçekleştiği söylenebilir. Her ne kadar lider değişim süreci sorunlu olsa da belli bir seçmen kitlesinin partiye sadakatlerinin devam ettiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla lider değişimi seçmenler açısından ciddi bir kırılmaya neden olmadığı söylenebilir.

AK Parti ise, 2001 yılında kurulmuş dolayısıyla yeni bir parti olduğu söylenebilir. Kurulduğu günden 2014'de Cumhurbaşkanı olarak seçildiği döneme kadar Recep Tayyip Erdoğan partinin başındaydı. Erdoğan Cumhurbaşkanı olduktan sonra Ahmet Davutoğlu partinin başına geçmiştir. Davutoğlu'nun partinin başına geçmesini Erdoğan belirlemiştir. Bir süre sonra Erdoğan ile Davutoğlu ters düştüklerinden, Davutoğlu Başbakanlık ve parti başkanlığından istifa etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra partinin başına yine Erdoğan'ın belirlediği Binali Yıldırım geçmiştir. Anayasamızda Cumhurbaşkanı seçilen kişinin herhangi bir siyasi partiyle bağının olması yasaklandığı için (Erdoğan, 2015: 462), Erdoğan parti başkanlığından istifa etmek zorunda kalmıştır. Fakat 16 Nisan 2017 referandumundan sonra Cumhurbaşkanının siyasi partiyle bağının koparılması zorunluluğu kaldırılmıştır. 21 Mayıs 2017 tarihinde gerçekleşen AK Parti 3. Olağanüstü Büyük Kongresinde Erdoğan tekrar partinin başına geçmiştir. Dolayısıyla, AK Parti'de lider değişiminin zorunluluk dışında olmadığı ve bu ölçütlere göre kurumsallaşma sağlayamadığı söylenebilir.^{§§}

^{‡‡} Fransız Komünist Parti'sinin tüzüğüne göre lider seçimi, federal komite federasyon sekreterliği, adaylıklarını Merkez Komite ile görüşmek zorundadır (Duverger, 1974: 198). Bu da lider değişiminde merkezîyetçiliği artırır.

^{§§} Uyarlanabilirlik ölçütlerinden kronolojik ve kuşaksal yaşa göre Avrupa'dan örnek vermek gerekirse, İngiltere'deki İşçi Partisi'ne bakıldığında, 1900'den 1906 yılına kadar İşçi Temsil Komitesi adıyla 1906'dan itibaren ise bugün ki İşçi Partisi adıyla faaliyetlerine devam etmektedir. Kronolojik olarak bakıldığında 1950 ve sonrasında parti, iç bölünmeler dışında kesintisiz olarak devam etmekte ve bu ilkeye göre kurumsal parti olduğunu ortaya koymaktadır. İşçi Partisindeki lider değişimine bakıldığında 1906'dan günümüze kadar yirmi beş lider değişimi olmuş bunların dördü geçici olarak parti başkanlığı yapmıştır. İşçi Partisi'nde lider her yıl Yıllık Kongre tarafından tekrar seçilmektedir (Soysal, 1957: 87). Bu özellik dolayısıyla İşçi Partisi, kendisinin Muhafazakâr Parti'den daha demokratik olduğunu ileri sürmektedir. İşçi Partisi'ndeki bu lider değişim özelliği parti tüzüğündeki kural içerisinde gerçekleştiği için kurumsallık kazandıği söylenebilir.

Türkiye’de 2014 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle AK Parti’nin ortaya çıkan ilk problemlerinden biri, partinin kurumsallaşması açısından son derece önemli olan lider değişim krizinin çözülmesiydi. AK Parti’nin uzun dönemli olması için de, eski siyaset tarzının kendi üstlerine yapışmaması için yeni bir siyasal kültür oluştururken, bu bakış açısının tezahürü olarak parti tüzüğüne “üç dönem” kuralı kondu (<https://www.setav.org/kurucu-felsefeye-donus-siyasal-yenilenme-ve-ak-parti>, 25.06.2017). Ancak bu ölçüt de kurumsallaşma için yeterli olamadığı söylenebilir.

Türkiye’nin ve dünyanın yaşadığı değişimlere bağlı olarak Milliyetçi Hareket Partisi’ni (MHP) üç döneme ayırarak, 1980 öncesi dönem, 1980 sonrası Alparslan Türkeş dönemi ve Devlet Bahçeli liderliğindeki dönem olarak sınıflandırabiliriz. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) içerisinde hızla yükselen Türkeş, kısa bir süre sonra partiyi olağanüstü kongreye zorlamış ve 1 Ağustos 1965 tarihinde yapılan Olağanüstü Kongre’de Alparslan Türkeş genel başkanlığa gelmiştir (Yayman, 2009: 5-6). Daha sonra CKMP’nin 8-9 Şubat Olağanüstü Büyük Kongresi’nde Milliyetçi Hareket Partisi adı kabul edilmiştir. 1980 darbesi sonra ise MHP kapatılmıştır. Fakat 6 Eylül 1987 tarihinde 12 Eylül askeri yönetiminin getirdiği yasaklar dolayısıyla, Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) adı altında çalışmalar devam etmiştir. MÇP’den MHP’ye geçiş ise, ancak 1992 yılı sonunda başlayan gelişmelerle birlikte mümkün hale gelmiştir.

1995 seçimlerinden sonra tabandaki değişim talepleri ve Alparslan Türkeş’in halefinin kim olacağına ilişkin tartışmaların yapıldığı bir dönemde, Türkeş’in vefatı bu değişimi zorunlu kılmış yerine Devlet Bahçeli göreve getirilmiştir (Yayman, 2009: 9). Özellikle son yıllarda parti başkanının değişimine dönük atılan adımlara, yönetim tarafından yaklaşım tarzının sorunlu olduğu söylenebilir. Parti içi muhalefet farklı yöntemlerde etkisizleştirilmekte ve hatta disiplin kurulu yoluyla partiden atılmaktadır.

Robert Michels, Alman Sosyal Demokrat Parti’sini (SPD) incelemiştir. Michels çalışmasında işçi sınıfı iktidarı amacıyla kurulmuş olan SPD’nin zaman içerisinde kurumsallaşan ve katılaştıran yönetim yapısı nedeniyle bu amacın mümkün olmadığını belirtir (Robert Michels’den, aktaran Zariç, 2011: 103). Örneğin, Doğu Avrupa’da komünizm sonrası dönemde kurulan yeni demokrasilerde üyelerin parti politikalarında ve lider değişimlerinde çok sınırlı etkileri olduğu söylenebilir. Aynı şekilde Türkiye’de parti örgütleri geleneksel olarak liderler tarafından kuvvetle kontrol edilmektedir ve parti içi demokrasi ilkesi pek yaygın şekilde icra edilmemektedir (Sayarı, 2015: 134).

Buna göre, Türkiye’de siyasi partilerin kuşaksal yaşlı dikkate alındığında partilerde lider değişimi demokratik ve gereklilik için değil mecburiyet ve zorunluluk çerçevesinde gerçekleştiği söylenebilir.

Uyarlanabilirliğin son ölçütü olan fonksiyonelliğe bakıldığında, bir partinin belirli bir fonksiyonu yerine getirmek üzere kurulmasının ve belli bir süre sonra bu fonksiyona olan ihtiyacın ortadan kalkmasıyla parti ya kendine yeni bir fonksiyon bulmak ya da yok olmak zorundadır (Huntington, 1965: 68). Huntington’a göre, çevresindeki değişimlere uyarlanabilmiş ve temel fonksiyonlarını bir veya birkaç defa değiştirebilmiş bir örgüt, bu yeteneği gösterememiş bir örgüte oranla daha fazla kurumsallaşmış sayılmaktadır.

CHP’nin fonksiyonellik değişimlerine bakıldığında, 1920’deki Ziya Gökalp düşüncesi “Ulus devlet” fonksiyonu, İsmet İnönü “pozitivist Anadoluculuk”, Bülent Ecevit “ortanın solu” ve en son olarak Kemal Kılıçdaroğlu “yeni sol” Giddens düşüncesini benimsemiştir (Ete, 210: 5-17). Bu duruma göre, CHP’nin fonksiyonelliğini kaybetmeye başladığında yeni bir düşüncüyü

benimsemiş olması giderek yok olmaya boyun eğmesine imkân vermemiştir. Dolayısıyla fonksiyonelliğini en çok yenileyen parti olduğu söylenebilir.

AK Parti'nin fonksiyonellik görecesi 2002 yılında iktidara geldiğinde hem içinden çıktığı Milli Görüş çizgisi ve Milli Görüş geleneğinin yaşadığı kriz AK Parti'nin doğuş sebebi olurken, ülkenin yaşadığı kriz, bu partinin tek başına iktidar olmasının yolunu açmıştır (Koç, 2011:4). AK Parti'nin bundan sonra ki tutumu ise Avrupa Birliği tarafından benimsenme mücadelesinin farklı bir anlamı daha vardı. Milli Görüş kökenli olan AK Parti için, AB'ye üyelik yolunda ısrarcı olmak, batı tipi demokratik liberal modeli desteklediğini göstererek, Avrupa devletlerinin desteğini almak için işlevsel bir iktidar mücadelesiydi (Kaygusuz, 2010:418). AK Parti, ülkede her an kendini hissettiren askeri veya hukuki darbeye karşı kendini güvenceye almak zorundaydı. AB'den alacağı destek kendi meşruiyetini ülke içinde de hissettirmekte etkili olacaktı. Bu dönemde Batı'nın ılımlı İslam politikası AK Parti'nin elini kolaylaştırdığı söylenebilir.

AB politikası etkisini kaybetmeye başlayınca AK Parti fonksiyonelliğini devam ettirebilmek için gündemini değiştirerek terör sorununa yani demokratik açılım sürecine dikkat çekmeye başlamıştır. Erdoğan'ın 12 Ağustos 2015'te "biz büyük bir devlet ve millet olarak, bu ülkeyi kuranların bize miras bıraktığı temel prensipler, demokratik cumhuriyet ilkesi ve anayasal düzen dairesinde her sorunu daha çok demokrasi, daha çok vatandaşlık hukuku ve daha çok refah ile çözeriz, çözüyoruz, çözeceğiz..." devamında sarf ettiği bu sözler, Demokratik Açılım olarak adlandırılan sürecin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir (Akdoğan, 2010: 23).

Türkiye'nin komşularında Arap Baharı süreci sonucunda iç savaşların ortaya çıkması ve PKK'nın bu konjektörün kendine sağladığı imkânlardan faydalanarak ülkede iç savaş çıkarmaya çalışması ve bu süreçte yine Batı'nın PKK ve Suriye'deki uzantılarını desteklemesi AK Parti'nin farklı bir fonksiyonelliğe geçmesine neden olmuştur. Teröre karşı verilen mücadelede milliyetçi-muhafazakâr hatta bir ölçüde solun desteğinin alınmasına imkân sağladığı söylenebilir.

Türkiye'deki milliyetçi sağ diyebileceğimiz MHP ise, varlık sebebinin ilk kurulduğu yıllarda radikal sağ milliyetçiliğe bağlı olarak devleti ve Türk milletini düşmanlara karşı korumak olduğu söylenmektedir (Arıkan, 2008:3). 1980 sonrası da Alparslan Türkeş'in başlattığı merkeze kayma politikası büyük ölçüde başarılıymış görünse de, zaman zaman parlamento içinde ve dışındaki "töresel" davranışlar partinin yeni imajını zedelemektedir (Akgün, 2007: 69). İlk dönemde ülkenin komünistliğe doğru gittiği düşüncesiyle MHP anti-komünizm fonksiyonunu savunmuştur (Bora ve Can, 2004: 58). Lakin bunun akabinde komünizmin yıkılması MHP'nin varlık sebebinin de ortadan kaldırmıştır. Bu durumda MHP'nin varlığını devam ettirebilmesi için bu defa ılımlı sağ milliyetçilikle birlikte Türkiye'nin bölünmez bütünlüğü ve terörün çözümü fonksiyonuna geçtiği görülmektedir (Arıkan, 2008: 24).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kurumsallaşma günümüzde birçok alanda karşı karşıya kalınan bir olgudur. Gerek özel sektör gerekse kamu sektörü olsun, tüm kurum halini alan örgütler süreklilikleri için bu olguya cevap vermek zorunda kalmaktadırlar. Her alanda farklılık gösteren bu olgu bulunduğu alanda da ayrı ayrı ölçütler doğrultusunda gerçekleşmektedir.

Bu makalede, kurumsallaşmasının siyasal partiler üzerindeki eğilimini izleyerek kurumsallaşmanın ölçütlerini Samuel P. Huntington'un kurumsallaşmasının uyarlanabilirlik

ölçütünü ele alarak yapılan incelemeler sonucunda, ulaşılan başlıca sonuçlar olarak şunlardan bahsetmek mümkündür.

Türk siyasal hayatında modernleşmeyle birlikte, siyasi partilerin demokratik yapılarının incelenmesi bu yapıların hangi yöntemlerle düzenlendiği diğer ülkelerde de görüldüğü gibi ülkemizde de merak edilen bir durum haline geldiği söylenebilir. Yapılan araştırmalar sonucunda siyasi partilerin örgütsel durumlarının kurumsallaşmaya fazla önem vermediği ve bazı nitelikleri gözden kaçırdıkları söylenebilir.

Türk siyasal partilerinden CHP'deki lider değişimine bakıldığında Ecevit'in doğal yollarla, Baykal ve Kılıçdaroğlu'nun ise siyasetin doğası dışında partinin başına geçmesi kurumsallaşmanın özüne uymadığı söylenebilir. AK Parti'nin yeni bir parti olması dolayısıyla ve lider değişiminin ise zorunluluk içerisinde gerçekleşmesi bu ölçütlere göre kurumsallaşma sağlayamadığı söylenebilir. MHP'de ise içerisinde yaşadığı değişimler yine bir zorunluluk içerisinde gerçekleştiği için bu ölçütlere göre kurumsallık kazandığı söylenememektedir.

Uyarlanabilirliğin son ölçütü olan fonksiyonellik, Türk siyasal hayatındaki üç partiye (CHP, AKP, MHP) bakıldığında, partilerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için belli dönemlerde kaybettikleri önemi yeni yapılanmayla hareket kazandırmaya çalışmışlardır. Her üç parti de kendi oluşum özelliklerine göre yeni fonksiyonellik arayışlarında olmuşlardır. Bu yeni fonksiyonellikler kimi zaman etkili olmuş kimi zaman da istenilen amaca ulaşamadığı söylenebilir.

Kurumsallaşmanın bu ölçütlerine göre, Türkiye'de kuşaksal yaş dikkate alındığında partilerdeki lider değişiminin demokratik ve gereklilik için değil bir zorunluluk içerisinde gerçekleşmesi, tarihsel olarak kronolojik yaşlarının ise kesintisiz olarak devam etmediği ve son olarak da fonksiyonelliklerini yeterli ölçüde kazanamadıklarından kurumsallaşmayı tam olarak sağlayamadıkları söylenebilir.

Türkiye'de siyasi partilerin kurumsallaşması önündeki engellerden, parti sisteminin zayıflığı ve sürekli değişime uğrayan seçim sistemi gösterilebilir (Akgün, 2007: 67). Türkiye'de siyasal kurumsallaşma açısından belirleyici özellik, siyasal sistemin yumuşak kuvvetler ayrılığı temelinde ve üniter bir model altında yapılandırılmış olması vurgulanabilir.

Siyasi partilerin kurumsallaşma konusundaki eksiklikleri, Türk demokrasisinin kurumsallaşamamasını beraberinde getirmektedir. Siyasetin alanı, siyaset dışı aktörlerin etkisine çok açık olması, siyasetin kurumsallaşamamasının doğal bir sonucu olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Y. (2010). *Demokratik Açılım Sürecinde Yaşananlar " İnsanı Yaşat ki Devlet Yaşasın"*. İstanbul: Meydan Yayıncılık.

Akgün, B. (2007). *Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven* (2.baskı b.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Akıncı, A., & Usta, S. (2016). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Faktörlerin Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(1), 275-288.

Akyüz, H. (2008). *Kurumlar Sosyolojisi Tanımlar, Kuramlar ve Uygulamalar*. İstanbul: Siyasal Kitabevi.

- Apaydın, F. (2009). Kurumsal Teori ve İşletmelerin Kurumsallaşması. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(1), 1-22.
- Arıkan, E. B. (2008). *Türk Sağının Türk sorunu: Milliyetçi Hareket Partisi*. İstanbul: Agora yayınları.
- Bezirci, M. K. (2015). Kurumsallaşma Nedir? Ne Değildir? *SPS CONSULTANT TURKEY*, 1-5.
- Bora, T., & Can, K. (2004). *Devlet Ocak Dergah 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket* (5 baskı b.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Duverger, M. (1974). *Siyasi Partiler*. (E. Özbudun, Çev.) Ankara: Bilgi Yayınları.
- Erdoğan, M. (2015). *Anayasal Demokrasi* (12 b.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ete, H. (2010, Haziran). CHP'deki Değişim Lider Değişimi mi, Siyaset Değişimi mi? *SETA Analiz*(22), 5-24.
- Heywood, A. (2012). *Siyaset* (7 b.). (B. Ş. Bekir B. Özipek, Çev.) Ankara: Liberte.
- Huntington, S. (1965-66). Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma. (Ç. E. Özbudun, Dü.) *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65.
- Karpat, K. H. (2007). *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*. (E. Soğancılar, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kaygusuz, Ö. (2010). *AKP KİTABI: Bir Dönüşümün Bilançosu*. (İ. U. Duru, Dü.) Ankara: Phoenix Yayınları.
- Koç, Y. T. (2011). 12 Eylül'den 12 Haziran'a Siyasi Partiler(AKP). *SETA*(41), 5-21.
- Özkar, B. (2000). Kurumsallaşma Teorisinde Örgütsel Değişim Sorunu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*(2), 1-17.
- Sayarı, S. (2015). Siyasal Partiler ve Parti Sistemleri. S. S. Bilgin içinde, *Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar* (s. 134). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Senemoğlu, N. (2001). *Kuramdan Uygulamaya Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Seymen, O. A., & Bolat, T. (2006). Yönetim ve Örgüt Düşüncesinde Kurumsalcılık, Yeni Kurumsalcılık ve Kurumsal Eşbiçimlilik. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 223-254.
- Soysal, M. (1957). İngiliz İşçi Partisi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 74-91.
- Toptancı, C. (2010). *Yerel Yönetimler Bilim ve Mevzuat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Nesil Matbaacılık.
- Ülgen, G. (2004). *Kavram Geliştirme*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yayman, H. (2009, Şubat). Değişim ve Süreklilik Ekseninde MHP. *SETA Analiz*(5), 3-19.
- Zariç, S. (2011). Demokratikleşme ve Etkin Bir Siyasal Sistem Oluşturma Bağlamında Türkiye'de Siyasal Partilerde Lider Hegemonyası ve Lider Değişimi Sorunsalı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(8), 99-115.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 66 Mart - Nisan 2018

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

İnternet Kaynakları

Miş, N. (2015, Ekim 04). "Kurucu Felsefe'ye Dönüş" Siyasal Yenilenme ve AK Parti. SETA:
<https://www.setav.org/kurucu-felsefeye-donus-siyasal-yenilenme-ve-ak-parti/>
adresinden alındı